

Irena BOGOCZOVÁ
Ostrava

Szkice z dialektologii języka czeskiego. 1. Stratyfikacja czeskiego języka narodowego

Keywords: idiom, dialect, the Czech language, dialectology, dialectography
Słowa kluczowe: odmiana języka, dialekt, język czeski, dialektologia, dialektografia

Abstract

The present article introduces the stratification of the Czech national language by means of the enumeration of its varieties. The functional styles of literary Czech, including colloquial standard Czech, are mentioned, but also its colloquial varieties – interdialects (Common Czech), dialects and sociolects. The author also attempts to give a characterization of commonly spoken Czech language (everyday Czech). She compares the Czech language situation with the situation of the Polish national language and uses Polish and Czech linguistic (dialectological) terminology.

V článku je představena stratifikace českého národního jazyka, jsou vyjmenovány jednotlivé útvary tohoto celku. Zmiňují se styly spisovné češtiny včetně hovorové spisovné češtiny, ale i variety nespisovné – interdialekty (*obecná čeština*), dialekty i sociolekty. Autorka se snaží podat charakteristiku také běžně mluveného českého jazyka. Autorka srovnává českou jazykovou situaci se situací v rámci polského etnického jazyka a nabízí polskou i českou jazykovědnou (dialektologickou) terminologii.

Wprowadzenie

Decydując się na nadrzędny tytuł *Szkice z dialektologii języka czeskiego*, obejmujący kilka artykułów poświęconych sytuacji czeszczyzny, mamy na uwadze dwoistość poruszanego zagadnienia. Dialektologię należy tu rozumieć w sensie podmiotowym, czyli jako dział językoznawstwa (w danym wypadku bohemistyki) zajmujący się „różnicowaniem w zakresie mowy danego terytorium językowego (= obszaru zamieszkiwanego przez społeczność, którą charakteryzuje

między innymi poczucie ogólnonarodowościowej więzi językowej)” (Dejna 2009, s. 71), a dział ten, powołując się na to samo źródło, przedstawia „dialektalne fakty językowe diachronicznie, w przekroju historycznym” (Dejna 2009, s. 71), korzystając z metod porównawczojęzykowych. Cytowany powyżej Karol Dejna sformułował zadania dialektologii w następujący sposób:

[Dialektologia] biorąc za podstawę stwierdzony i opisany przez dialektografię stan gwarowy oraz posługując się dociekaniem historyczno-porównawczymi, wyjaśnia procesy różnicowania się cech językowych, ustala przyczyny tych procesów i warunki, w jakich one zachodzą, omawia prawidłowość i rezultaty ich przebiegu, słowem – wykrywa ich genezę, bada prawa ich rozwoju i formułuje wysnute z tych badań syntetyczne uogólnienia i wnioski [...] (Dejna 2009/1968, s. 72–73).

Nieco odmienny charakter ma w rozumieniu autora dialektografia, która pracuje z tzw. danymi dialektologicznymi, przedstawiając je opisowo, kartograficznie lub w postaci innych opracowań naukowych (słowniki, antologie). Jest pewną „opisowo-materiałową sumą wiedzy o budowie poszczególnych gwar w zakresie fonetyki, gramatyki i słownictwa, jest zbiorem usystematyzowanych wiadomości o zakresie i geograficznych zasięgach zróżnicowań danego terytorium językowego”, koncentruje się na stanie gwarowym w jakimś konkretnym czasie i na określonym obszarze, „nie uwzględniając jednak przy tym genezy i ewolucji zróżnicowań językowych” (Dejna 2009, s. 72).

Wspomniana suma danych, czyli przedmiot badań i analiz dialektologów, odgrywa w niniejszym artykule, jak również w trzech kolejnych szkicach nie mniej istotną rolę. Ich celem jest zwrócenie uwagi na to, co było i nadal jest tematem dyskusji w czeskim środowisku naukowym, co jest przedmiotem badań, opracowań lub sporów wśród czeskich bohemistów¹. Naszym zamiarem jest również ułatwienie polskiemu odbiorcy orientacji w odpowiednim materiale językowym, w systemach dialektów i gwar języka czeskiego, wykrycie różnic

¹ W odniesieniu do treści naszych artykułów można by użyć pojęcie metadialektologia, w znaczeniu ‘refleksja na temat dorobku badawczego w zakresie dialektologii’ (por. Hlavsová 2012, s. 49).

i zbieżności pomiędzy sytuacją w (ogólno)narodowym² języku czeskim i polskim, jak również zwrócenie uwagi na specyfikę czeskiej i polskiej myśli lingwistycznej. W odróżnieniu od źródeł wyłącznie czeskich (czeskojęzycznych) staramy się przedstawić konkretne zjawiska, korzystając (również) z polskiej terminologii językoznawczej.

Rozpocznijmy od ogólnych faktów odnoszących się zarówno do języka czeskiego, jak i polskiego, by później już do nich nie wracać.

Po pierwsze, stwierdzamy, że o ile dawniej dialektologia była związana z etnologią/etnografią, z folklorem, kulturą ludową, ewentualnie z oryginalną twórczością literacką wprowadzającą w ramach tzw. nurtu ludowego do tekstów artystycznych elementy gwarowe, o tyle w czasach nowszych dialektologia weszła w ścisły związek z socjologią i socjolingwistyką, dzieląc się z nią nie tylko gronem użytkowników języka lub materiałem językowym, ale też metodami i technikami badawczymi. W ramach językoznawstwa blisko ma również do teorii komunikacji i stylistyki³. Z drugiej strony, to, co było i nadal jest przedmiotem dialektologii, nie służy wyłącznie tej właśnie dyscyplinie lingwistycznej. Myśl tę rozwija Kwiryna Handke w ten oto sposób:

W obecnym kształcie dialektologia nie ogranicza się do badania dyferencjacji geograficznej i dialektalnej odmiany języka, choć nadal jest to jedno z jej podstawowych zadań, często jednak bywa nie celem samym dla siebie, ale środkiem lub stadium prowadzącym do ogólniejszych dociekań lingwistycznych (Handke 2010, s. 14–15).

Po drugie, tak samo dla czeskiego dialektologa, jak i dla polskiego badacza wyraźnie zmienił się profil użytkownika gwary, tzw. informatora, który stał się ogólnie „towarem deficytowym”⁴.

² Preferujemy termin *język narodowy* przed np. terminem *język etniczny* lub *język ogólny* choćby ze względu na fakt, że koresponduje z czeskim pojęciem *národní jazyk*.

³ Nie kwestionujemy oczywiście słuszności związku pomiędzy dialektologią a diachronicznym opisem języka (gramatyką historyczną), ale w czasach najnowszych uważamy go za mniej produktywny.

⁴ W terenie nie ma już osób na wzór „szlachetnego dzikusa” z Umowy społecznej Rousseau (Kajfosz 2005, s. 18), nieopuszczających przez całe życie rodzinnej wioski,

Po trzecie, wychodzimy z założenia, że w ramach obu języków narodowych doszło do wyodrębnienia dialektu centralnego, z którego rozwinął się autonomiczny ogólny wariant normatywny, i to zarówno w postaci pisanej, jak i mówionej. Uważamy również, że autonomia odmiany zwanej kulturalną lub literacką (*spisovný jazyk*) polega m.in. na obecności granic między tą odmianą a pozostałymi odmianami języka narodowego, i to zarówno strukturalnymi, jak i niestrukturalnymi.

Po czwarte, wspólne są w obu językach narodowych takie zjawiska, jak: innowacje dialektalne, integracja językowa i fuzja języka ogólnego z jego odmianami (Rudnicka-Fira 2010, s. 11) w zasięgu ogólnospołecznym oraz dyglosja⁵ i wyzbywanie się gwary przez jednostki⁶. Podane zjawiska pociągają za sobą konsekwencje w sensie lingwistycznym, ale też psycho-, pragma- i socjolingwistycznym. W obu językach gwary ewoluują systemowo i funkcyjnie (Nowowiejski 2010, s. 121), co przyczynia się do powstawania nowych utylitarnych rejestrów języka narodowego; pojawiają się interdialekty (ponaddialekty, pandialekty), włącznie z gwarami miejskimi, różnego rodzaju neogwary, regiolekty, komunikacyjno-stylowe odmiany i odmianki trzeciej i kolejnej jakości, które przejmują pierwotną rolę gwary, pozostając w dużym stopniu stylowo nacechowanymi i – na tle dialektu kulturalnego – „niedowartościowanymi”.

pozostających przez cały czas poza zasięgiem środków masowego przekazu; osób, które cechuje „analfabetyzm, a w każdym razie rzadkie obcowanie z książką” (Sierociuk 2010, s. 124), a zarazem odpowiednia wiedza zdroworozsądkowa, mądrość życiowa, bogate słownictwo i wysoka inteligencja socjalna i emocjonalna.

⁵ Zgadza się z tezą, że przełączanie kodów to po prostu „wymóg kulturowy” (Skudrzyk 2010, s. 139).

⁶ Świadome wyzbywanie się gwary przy równocześnie niedoskonałej kompetencji językowej w odmianie literackiej prowadzi do hiperporawności, czyli błędnego, równie lub być może jeszcze bardziej niepożądanego efektu zachowania mownego. Pozbawianie wypowiedzi elementów gwarowych może prowadzić do zubożenia języka, gdyż leksemy znane tylko w postaci gwarowej zastępowane są hiperleksemami i nie zawsze odpowiednimi wyrazami bliskoznacznymi.

Język czeski, podobnie jak polski i inne języki naturalne, nie jest więc tworem jednorodnym, nie jest monolitem, lecz zbiorem całego szeregu odmian i stylów. Odmiany te, czyli różnego rodzaju „lekty”, można opisywać i klasyfikować, przyjmując najróżniejsze kryteria, o czym językoznawcy doskonale wiedzą⁷. W bliskich nam językach przyjął się podział na odmiany regionalne i społeczne (uwarunkowane biologicznie, psychosomatycznie oraz zawodowo, środowiskowo). Najwięcej odmienności wynika jednak z ogromnego zróżnicowania potrzeb komunikacyjnych człowieka, ponieważ

[...] vyjdeme-li z konkrétních komunikačních situací, v nichž je jazyka, v našem případě češtiny, užíváno, je nepochybné, že není jen jedna jediná čeština, ale nepřeborné množství češtin [...] (Havlík 2011, s. 13).

1. Zróżnicowanie odmianowo-stylowe i terminologia

W wielu pracach językoznawczych dostrzegamy, niestety, zamiast terminów *odmiana* i *styl*. Nieraz chodzi o zabieg praktyczny, nawet wskazany, ale tam, gdzie zależy na dokładnej stratyfikacji języka narodowego, mieszanie tych dwu pojęć prowadzi do nieporozumień⁸. Za bardziej odpowiedni termin niż *styl* uważamy tu pojęcie „warstwa

⁷ Stratyfikacją czeskiego języka narodowego zajmował się w drugiej połowie XX w. Slavomír Utěšený i jego koncepcje wraz z teoriami Trávníčka, Havránka i wielu innych są aktualne do dziś. Dla potrzeb niniejszego (polskojęzycznego) tekstu korzystamy (wybiórczo) z terminologii wprowadzonej przez polskich badaczy, szczególnie (w kolejności alfabetycznej): D. Buttler, B. Dunaja, S. Gajdę, S. Grabiasa, A. Furdalę, K. Handke, Z. Klemensiewicz, W. Lubasia, A. Markowskiego, W. Pisarkę, T. Skubalankę, S. Urbańczyka i A. Wilkonia, nie odsyłając za każdym razem do konkretnego nazwiska.

⁸ Swego czasu podjęliśmy próbę wyjaśnienia różnicy w znaczeniu pojęć *odmiana* i *styl* (patrz Bogoczová 2009), w tym miejscu ograniczymy się do podania informacji, że odmiany są w porównaniu ze stylami bardziej trwałe, stabilne, obiektywne (kollektywne), całościowe, zamknięte, natomiast styl cechuje zmienność, podatność na wpływy historyczne, indywidualne, tekstowo-gatunkowe, sytuacyjne (komunikacyjne).

stylowa“ (*stylová vrstva*), które wyraża inne treści niż „style funkcjonalne“ (*funkční styly, funkční stylové oblasti*), do których należą takie, jak np.: potoczny, artystyczny, naukowy, publicystyczny, kancelaryjny itp.⁹ Nie zamierzając wchodzić w szczegóły teorii stylów funkcjonalnych, pragniemy podkreślić, że ich liczba tylko w czeskich źródłach podawana jest w granicach od dwóch (*sdělný* i *estetický sdělný*) przez cztery (*prostě sdělný, odborný, publicistický, umělecký*) do około dwunastu, które wymienia się w podręczniku *Průruční mluvnice češtiny* z 1995 r. (s. 725), dodając do powyższych kolejne, np. *epistolární, správně-administrativní, ekonomický, propagační, ideologický, esejistický, direktivní, orientační*, nie mówiąc o całym szeregu podstylów¹⁰.

W podobnie ostrożny sposób należy podchodzić do innych składników czeskiego języka narodowego (*český národní jazyk, dalej ČNJ*); i tu napotykamy różnorodność pojęć, które nie zawsze mogą zostać w środowisku polskojęzycznym poprawnie odebrane. Sprawiają wrażenie znanych i zrozumiałych, ale może się okazać, że w czeskim kontekście socjolingwistycznym przyjmują inne znaczenie. Zdziwić może wielość „czeszczyzn”: *čeština knižní, hovorová, spisovná, obecná, běžně mluvená*, dlatego w pierwszej kolejności postaramy się wyjaśnić te właśnie pojęcia.

Miejsce na samym szczycie czeskiego języka narodowego zajmuje jego ponadregionalna, ogólnonarodowa odmiana kulturalna (literacka), czyli ogólnoczeski dialekt kulturalny zwany tu językiem *spisovným* (*spisovná čeština*, dalej *SČ*). Nie zadowolili się natomiast wśród czeskich bohemistów termin *standard, jazyk standardový*,

⁹ Na ten temat wypowiadali się w czasach Praskiego Koła Lingwistycznego: Vilém Mathesus, Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Jan Mukařovský i inni; dyskusję kontynuowali Josef Václav Bečka, Alois Jedlička, Jan Chloupek itp. Do rozwoju teorii stylów funkcjonalnych najbardziej przyczynił się prawdopodobnie B. Havránek, który wyróżnił style: *komunikativní, praktický odborný, teoretický odborný* i *estetický*, wywodzące się z „języków”: *jazyk konverzační, pracovní, vědecký, básnický*.

¹⁰ Stylistyk Karel Hausenblas wprowadził do teorii stylów pojęcie *učební styl*.

standardní jazyk, używany pod wpływem językoznawstwa zachodniego, np. przez językoznawców serbskich i chorwackich, choć próby podejmowane w tym kierunku trwają od lat. Termin ten złagodziłby być może rozróżnienie pomiędzy językiem literackim a np. nieliterackim interdialektem zwanym *obecná čeština* (patrz poniżej), na co zwraca uwagę Iva Nebeská, pisząc:

K překlenutí rostoucí vzdálenosti mezi spisovnou normou a jazykem každodenní komunikace vedou návrhy vsunout mezi normu a úzus další konceptuální jednotku; jako nejvhodnější se jeví internacionální pojem standard. Již v roce 1961 E. Beneš [chodzí o językoznawcę Josefa Beneša, nie o byłego prezydenta Edvarda Beneša – przyp. I.B.] navrhol zavést pojem standard pro jazykový normál, soubor prostředků v jisté době skutečně pravidelně užívaných a pojem norma vyhradit pro soubor jazykových prostředků závazně požadovaných a pocítovaných jako správné [...]. V redakční poznámce za článkem B. Havránek tento návrh odmítl (Nebeská 2003, s. 57).

Z drugiej strony używanie terminu *standard* (i przeciwstawianego jemu pojęcia *substandard*) w pomocach językowych, np. podręcznikach do gramatyki języka czeskiego, może mniej zorientowany w problematyce użytkownik języka odebrać niewłaściwie, na co zwrócił niedawno na łamach „Bohemistyki” uwagę Josef Štěpán (2015, s. 144–145).

Inna koncepcja, przypisywana Václavowi Ertlowi i popularna w pierwszych trzech dziesięcioleciach XX w., przyniosła kolejny termin, mianowicie *język dobrego autora*. Wzorowym (wzorcowym) językiem lansowanym przez Ertla był język dzieł literackich napisanych przez wybitnych czeskich pisarzy i poetów, będący godnym naśladowania ideałem „pięknej” (niekoniecznie „poprawnej”) czeszczyzny. Stanowisko to mogło być zasadne w okresie tzw. pierwszej Czechosłowacji, przydatność takiego modelowego języka w czasach współczesnych komentuje trafnie Světa Čmejrková:

Platilo-li dříve, v dobách Ertlových, ještě v první polovině 20. stol., že kritériem jazykové správnosti je jazyk dobrého autora (a myslel se tím autor krásné literatury), je třeba konstatovat, že normy správného jazykového vyjadřování bychom v současné beletrii těžko hledali (Čmejrková 2011, s. 50).

Jak już zauważono, *SC* występuje w postaci pisanej i mówionej¹¹. Szczególnie w wersji pisanej odmiana ta często zawiera elementy archaiczne, „książkowe” (*knižní*). Do takich należą w języku czeskim np. imiesłowy przysłówkowe (w mniejszym stopniu przymiotnikowe), które występują – jak wiadomo – w trzech formach gramatycznych i dlatego przeciętny użytkownik języka czeskiego albo je myli, albo ich unika. Nikt też w mowie potocznej nie używa zaimków relacyjnych *jenž/jež* (w miejscu *který/která/které*), za zbyt skostniałe uważa się formy *mohu/mohou*, które ustępują miejsca formom *můžu/můžou*, bezokoliczniki na *-ci*: *péci, téci, řici* (alternatywne wobec *péct, téct, říct*), nazwy mieszkańców miast typu *Ostravan* (zamiast *Ostravák*), mianownik rzeczowników rodzaju nijakiego dawnej deklinacji n-tematowej *břímě, plémě, rámě, sémě* (nowszy: *břemeno, plemeno, rameno, semeno*), konstrukcje składniowe z partykułą *-li* typu *podíváme-li se, uvidíme...*, przysłówki *děle, spíše* w postaci dwusylabowej (zamiast *dýl, spíš*) itp. Charakter książkowy ma oczywiście wiele czeskich jednostek leksykalnych, których ze względu na objętość niniejszego tekstu nie zamierzamy tu podawać.

Odmiana *SC* w postaci mówionej nazywana jest *hovorová čeština* (dokładniej *hovorová spisovná čeština* lub *hovorová vrstva spisovné češtiny*; skrót *HČ*). Jej sytuacja nie odpowiada w pełni sytuacji polszczyzny ogólnej – kulturalnej, mówionej. Pojęcie stosowane już w czasach Praskiego Koła Lingwistycznego wprowadza w błąd nawet samych Czechów, którzy używają go często w znaczeniu ‘język nieliteracki’, ‘potoczny’, ‘obiegowy’, przy czym w ujęciu naukowym nie jest on przeciwstawiany językowi „spisovnemu”, ale raczej warstwie

¹¹ Czeska bohemistyka, szczególnie w czasach najnowszych, nie nazywa języka pisanego i mówionego odmianami, lecz uważa je za dwie formy egzystencjonalne, dwa modusy jednego języka, dwie odmienne techniki (dwa odmienne kanały) generowania i przekazywania tekstu – w postaci graficznej lub akustycznej. W dyskusji nad różnicą pomiędzy językiem pisanym a mówionym zabierali głos: Josef Vachek (autor teorii o dwóch uzupełniających się, dosł. *komplementárních* normach), Jan Čadil, Zdeněk Starý, Světa Čmejrková, Jana Hoffmannová, Olga Müllerová i inni (bardziej szczegółowo patrz: Bogoczová 2012a).

zwanej *knižní spisovná čeština*, i oznacza zbiór środków literackich odpowiednich dla wypowiedzi ustnych uważanych za literackie. Chcąc wyrazić fakt, że chodzi o język niepoprawny (nieliteracki), należy użyć określeń *nespisovná čeština* albo *běžně mluvená čeština* (pojęcia te nie są ekwiwalentne, o czym będzie jeszcze mowa), względnie terminów bardziej sprecyzowanych, np. interdialekt *obecná čeština*, *středomoravský dialekt*, *východomoravský dialekt*, *slezský dialekt*, *městská mluva*, np. *Ostravy*, *brněnská mluva*, nazw konkretnych gwar, socjolektów itp. Na niejasną świadomość tego, co pojęcie *HČ* właściwie oznacza, wskazuje m.in. Iva Nebeská, pisząc:

Hovorová čeština je dnes pojmem s nezřetelným a nejednotně chápaným obsahem [...]. Termín *hovorová čeština* se užívá ve významu hovorová vrstva, resp. varianta spisovné češtiny, jedna z existenčních forem spisovné češtiny, hovorová forma jazykového projevu apod. (Nebeská 2003, s. 59).

HČ, czyli język mówiony – staranny, to najbardziej dyskutowana i sporna odmiana *ČNJ*, której nieraz zarzuca się elitaryzację, niedemokratyczność, nie mówiąc o wspomnianej już skostniałości, sztuczności, sztywności itp.; odmiana, o której wyraził się swego czasu František Daneš, że jest tylko „chimerą lub pobożnym życzeniem”, a nie realnym wariantem języka; odmiana, do której nie tylko czeskie ośrodki badawcze (włącznie z morawskimi, śląskimi), ale i sami użytkownicy języka czeskiego z różnych regionów kraju podchodzą w odmienny sposób. O ile język ogólny – pisany ma postać skodyfikowaną i „nie może tu być w żadnym wypadku mowy o różnicach regionalnych”, a ewentualne odstępstwa od normy mają charakter realizacyjny, o tyle ogólny język mówiony – przynajmniej w Polsce – dopuszcza w swojej normie pewien rozdźwięk „o charakterze dystrybucyjnym” (Dunaj 2006, s. 160), i to we wszystkich płaszczyznach języka. *HČ* – pomimo faktu, że jest językiem mówionym – jest w pewnym sensie również skodyfikowana (por. kwalifikator *hovor*: w pracach leksykograficznych), na co zwraca się uwagę we wspomnianym już opracowaniu Štěpána (2015, s. 149).

Co więc należy do czeszczyzny *hovorovej*? Które środki językowe mogą występować w literackiej, lecz niekoniecznie prestiżowej (ofi-

cialnej, formalnej) komunikacji ustnej? Są to np. uniwerbizowane zespolenia wyrazów *panelák* (panelový dům), *nákladňák* (nákladní automobil/vozidlo), *osobák* (osobní automobil), *diplomka* ((závěrečná) diplomová práce), *státnice* (státní zkouška), rzeczowniki oznaczające wykonawców zawodów typu *strojař*, *stavař*, wyrazy *srdcař* ‘kardiolog’ i ‘pacjent chory na serce’, *cukrovkář* ‘chory na cukrzycę’ itp., wspomniane już nazwy mieszkańców miast, jak np. *Ostravák*, *Brňák*, formy fleksyjne *lidi*, *sousedí*, *socialisti*, *policisti*, *Angličani*, albo fleksyjno-składniowe, np. *teplé jídla*, *byly přijaté přísné kritéria* (nie: *teplý jídla*, *přísný kritéria*!), *děvčata přišly*, *štěňata si hrály* itd., forma trybu przypuszczającego *bysme* (ale na razie nie *bysem/by jsem*!), brak odmiennej formy wołacza we zwrotach typu *pane Novák!*, *pane řidič!* (na razie jeszcze nie *David!*, *Lukáš!*), liczne związki frazeologiczne, np. *dostat vyhazov*, *být za vodou*, *být v pohodě* itd.¹² Decydując się na podobne środki językowe, użytkownik czeszczyzny musi jednak we właściwy sposób ocenić charakter konkretnej sytuacji komunikacyjnej – powyższe wypowiedzi byłyby nie do przyjęcia w ustnie odtwarzanych tekstach pierwotnie pisanych, w publicznej sytuacji oficjalnej (np. w prestiżowych programach telewizyjnych). Zgodnie z sytuacją panującą wśród innych społeczności narodowych *SC* jest w czeskim kontekście językowym odbierana jako odmiana w pewnym sensie „na pokaz”, jako kod „stylu wyższego”¹³, pełniący funkcję socjatywną, narodowotwórczą (Furdal 1999, 2000, s. 141), narodoworeprezentacyjną, jest kodem nauczania w szkole (przynajmniej na lekcjach języka czeskiego), przekazywania i zdobywania wiedzy encyklopedycznej, nie mówiąc o wszystkich oficjalnych tekstach pisanych, co nie znaczy, że nie ma dla niej miejsca również w codziennej potoczności, szczególnie tam, gdzie nie zadomowiła się jeszcze odmiana interdialektalna, *obecná čeština*, czyli na wschodnich terenach RC, co Iva Nebeská wyraziła następująco:

¹² J. Štěpán podaje przykłady normy *HČ* w płaszczyźnie składniowej (Štěpán 2015, s. 150–152).

¹³ W definicjach *SC* często podaje się, że osoba mówiąca językiem literackim *sleduje vyšší komunikační cíle*, włącznie z celami *krajně intelektualizovanými*.

[...] uvádí se, že na východní Moravě a ve Slezsku běžná mluva k hovorové variantě skutečně směřuje (viz např. Kloferová 1995; Balhar 1995). Moravané a Slezané vesměs pociťují místní nářečí jako neprestižní, obecná čeština je jim cizí, a proto (zejména ve Slezsku) mluvčí usilují i v každodenní komunikaci o projev spisovný (Nebeská 2003, s. 59).

Język literacki ma w państwie czeskim zapewnioną opiekę instytucjonalną, posiada normę preskryptywną, skodyfikowaną. Podobnie jak gdziekolwiek indziej *SC*, szczególnie jej warstwa neutralna, bywa w pracach językoznawczych uważana za wskaźnik (*orientátor*), do którego należy odnieść inne odmiany i style języka narodowego. Pozostałe „czeszczyny” ocenia się wtedy jako w pewnym sensie stylistycznie nacechowane, choć większość środków językowych należy do warstwy neutralnej języka¹⁴.

Poza obrębem języka literackiego znajdują się wszystkie pozostałe odmiany *ČNJ*, a więc interdialekty, dialekty i subdialekty, lokalne gwary ludowe/wiejskie, (inter)gwary miejskie, języki środowiskowe (gwary koleżeńskie, zawodowe, więzienne/przestępcze itp.), czyli socjolekty, oraz pozostałe „lekty” i style uzależnione od czynników, takich jak wiek czy płeć ich użytkowników (biolekty), od czynników psychosomatycznych (psycholekty), od wynoszonych z domu nawyków językowych (familiolekty) lub przyzwyczajzeń zupełnie indywidualnych (idiolekty)¹⁵. Trwające od lat dyskusje na temat socjolektów, szczególnie zaś cykliczne konferencje leksykologiczne w Pilźnie (Plzeň; pierwsza odbyła się w 1977 r.) zaowocowały w miarę klarownym podziałem socjolektalnych odmian i odmianek czeskiego języka

¹⁴ Z tej cechy *SC* można jednak skorzystać tylko w opisie niższych poziomów systemu języka mówionego (fonetyczno-fonologicznego, fleksyjnego, słotwórczego, ewentualnie leksykalnego), ponieważ na poziomie wypowiedzenia lub tekstu *SC* okazuje się – ze względu na nieobecność realnej kodyfikacji – jako nieprzydatna (Bogoczová, Fic, Chloupek... 2000, s. 146).

¹⁵ Użyty przez Wilkonia (2000, s. 87) termin psycholekt, raczej niespotykany w źródłach czeskich, jest – naszym zdaniem – zbliżony zarówno do biolektu, jak i do idiolektu, czyli do „całokształtu” właściwości mowy jednostki” (Handke 2010, s. 15).

narodowego na 3 grupy¹⁶. *Profesní mluva* to odmiana odnosząca się do języka grup społecznych, które jednoczą wspólny zawód. Odmianę tę pełniącą (w terminologii Stanisława Grabiasa) prymarnie funkcje profesjonalno-komunikatywne i będącą gwarą środowiskową o charakterze jawnym (profesjolektem zawierającym słownictwo rzemieślniczo-zawodowe, fachowe, wyspecjalizowane w ramach poszczególnych dziedzin nauki) należy odróżnić od mniej stabilnego *slangu* [sleng], czyli gwary grup, które łączy konkretne zainteresowanie, hobby lub środowisko (szkolne – uczniowskie, studenckie), którego funkcja jest przede wszystkim manifestacyjna, podkreślająca przynależność do danego środowiska¹⁷. Trzecim gatunkiem socjolektu jest odmiana intencjonalnie tajna, w znacznym stopniu równie wyspecjalizowana jak powyższe, konkretnie gwara przestępcza nazywana *argotem*¹⁸. W odróżnieniu od slangu poszczególne (quasi-)szyfry nie pełnią w niej funkcji wyłącznie zabawowej (ludycznej), nie dominuje w nich humor i niewyszukana emocja (por. Grabias 1997, s. 154), wręcz przeciwnie, od ich prawidłowego odczytania może zależać nawet ludzkie życie.

¹⁶ Przedstawiony poniżej podział socjolektów uwzględnia kryteria pozajęzykowe. Biorąc pod uwagę podział odmian języka narodowego na systemowe i niesystemowe oraz wyłącznie aspekt nieliterackości i specyficznej funkcji komunikatywnej danej odmiany, wtedy za slang można by uważać wszystkie trzy gatunki socjolektu i używać pojęć *slang zájmový*, *slang profesní* itp., co zresztą wcześniej czyniono. Dodajmy, że teorią socjolektów zajmowali się w czeskim środowisku językoznawczym szczególnie (w kolejności alfabetycznej): Josef Václav Bečka, Václav Flegl, Jaroslav Hubáček, Lumír Klimeš, František Oberpfalcer, Slavomír Utěšený, Jaroslav Suk lub Miroslav Vondráček.

¹⁷ Chodzi więc o żargon w zasadzie również prymarnie jawny, który jednak ze względu na specyficzne środki językowe nie musi być powszechnie zrozumiały i który bywa bardziej ekspresywny niż profesjolekty.

¹⁸ W chwili obecnej testowana jest hipoteza, że istotą argotu nie jest jego funkcja utajniania wypowiedzi (funkcja intencjonalnej tajności), ale sygnalizacja przynależenia do pewnej grupy społecznej, por. pracę o języku więźniów: Lucie Radková, *Jak se mluví za zdmi českých věznic*, Ostrava 2012; o języku narkomanów: Lucie Radková, Jana Rausová, *Mluva uživatelů a výrobců drog*, Ostrava 2015.

2. Terytorialne (prymarnie) mówione odmiany nieliterackie

Dialekty, czyli większe zespoły nieliterackich odmian terytorialnych narodowego języka czeskiego, określa się w czeskiej dialektologii jako grupy, skupienia, zespoły dialektalne (*nářeční skupina*), a wyrazu obcego *dialekt* i rodzimego *nářečí* używa się tu wymiennie i nie uzależnia ani od liczebności danej zbiorowości językowej, ani od wielkości zamieszkiwanego przez nią obszaru. Największą powierzchnię zajmuje zespół gwar czeskich, tzn. tych, które występują w Czechach właściwych, a nie na Morawach czy Śląsku. Zespół ten nosi nazwę *skupina/nářečí česká v užším smyslu*, czyli ‘w ścisłym, dosłownym znaczeniu tego słowa’. Drugie miejsce co do wielkości zajmują dialekty środkowomorawskie zwane też (niedokładnie) hanackimi (*skupina/nářečí středomoravská/hanácká*). Na wschód od nich rozciągają się dialekty wschodniomorawskie, względnie morawsko-słowackie (*skupina/nářečí východomoravská*), a w czeskiej części Śląska występują dialekty laskie nazywane częściej śląskimi (*skupina/nářečí slezská, slezskočeská*¹⁹, *slezskomoravská, lašská*). Poza tymi kompleksami dialektalnymi pozostają obszary gwar przemieszanych na skutek ruchów przesiedleńczych po 1945 r., pozbawionych rodzimego *koiné* (oficjalnie *oblasti nářečně různorodé*)²⁰.

Na podłożu cech dialektalnych występujących w zachodnim/czeskim zespole gwarowym wykreował się najbardziej znany czeski in-

terdialekt *obecná čeština* (dalej *OČ*). Pomimo swej nazwy *OČ* nie jest odmianą ogólnonarodową. Jest kodem ogólnym nie w sensie powszechności jego aktywnego opanowania i używania przez mieszkańców państwa czeskiego, lecz raczej pod względem jednolitości jego substancji (materii) językowej. Korzystne (centralne) położenie geograficzne tej odmiany względem innych i fakt, że korzysta z niej na co dzień statystycznie 7 z 10 użytkowników języka czeskiego, czynią z niej odmianę wyjątkową, aspirującą do ogólnej czeskiej antynormy. Nadal jednak pozostaje odmianą terytorialną, zawierającą istotne cechy wspólne dla dialektów czeskich – właściwych oraz dla zachodnich obrzeży Moraw, a równocześnie odmianą pozbawioną wybitnie lokalnych elementów gwarowych. Pod tym względem chodzi o „neutralizowaną”, „rozmytą” formację językową.

Powstanie interdialektu czeskiego nie jest jedynym wynikiem procesów integracyjnych w ramach ČNJ. Podobne twory (*nadnářečí*) kształtują się na wspomnianych Morawach (*obecná moravština*) oraz na Śląsku (*obecná slezština*), choć nie są aż tak jednolite jak w Czechach. Do określania tych formacji w podany powyżej sposób podchodzi się na razie ostrożnie, co nie znaczy, że ich się nie dostrzega, co podkreśla Marie Krčmová, twierdząc:

Zatímco v Čechách proces nivelizace značně pokročil [...], pro Moravu něco jako interdialekt, »obecná moravština«, reálně neexistuje, i když se s tímto pojmem při popisach počítá (Krčmová 2010–2011, s. 168).

Przyjęty dychotomiczny podział językowy państwa czeskiego na jego strefę zachodnią (czeską) i wschodnią (środkowomorawską, wschodniomorawską i laską) zgadza się ze sytuacją w realnej komunikacji językowej. O ile w zachodniej części kraju panuje układ *SČ versus OČ*, o tyle w części wschodniej – *SČ vs* gwary lokalne (ew. *SČ versus obecná moravština, obecná slezština*). Do takiego wniosku należy dodać dwie istotne konkluzje socjolingwistyczne: po pierwsze, we wschodniej części państwa czeskiego gwary lokalne utrzymują się z o wiele większym uporem niż w bardziej zintegrowanej językowo części zachodniej kraju; po drugie, na Morawach i na Śląsku używa się – jak już zauważono – języka literackiego (*SČ*) w sytuacjach

¹⁹ Z kolei nazwy *slezskopolská* używa się w odniesieniu do gwar występujących w tej części dawnego Śląska Cieszyńskiego, która została po czeskiej stronie granicy państwowej, albo tylko do tzw. Zaolzia, czyli terenów czeskiego Śląska Cieszyńskiego z odpowiednim udziałem populacji polskiej. Dzieje się tak ze względu na przewagę w nich systemowych znaków języka polskiego.

²⁰ Szczegółowo i naukowo został opracowany tylko obszar północnomorawski, graniczący ze śląskim i środkowomorawskim (Kloferová 2000). Z opracowania wynika, że tutejsza ludność napływowa nie jest językowo homogeniczna i w komunikacji społecznej używa regionalnie nacechowanego, względnie neutralnego języka literackiego. Obecność *SČ* nawet w strefach komunikacji intymnej potwierdzają też prowadzone przez autorkę niniejszego artykułu studenckie prace magisterskie.

komunikacyjnych, które w części zachodniej użycia tej odmiany nie wymagają. To z kolei wpływa na prestiż języka literackiego – wyższy w części wschodniej kraju. Na fakt ten zwraca uwagę inne źródło, podając:

Rozprávějícím z Čech se nejednou zdá, jako by jejich moravští spolubesedníci mluvili spisovněji než oni sami. Pravda není složitá: O nedostatečné společenské prestiži svých dialektů, popř. interdialektů [...] Moravané dobře vědí, proto se mimo svůj domov obvykle představují jako lidé usilující o spisovné vyjadřování. [...] Celkově pak absence jednotného jazykového útvaru pro běžné dorozumívání vede k tomu, že jazyková situace na „menší” Moravě a v české části Slezska jeví se překvapivě jako složitější, totiž různorodější než v Čechách. Dozajista není „moravská spisovnost” vyvolána umělou snahou mluvčího nebo větší úspěšností školní výuky. Spisovný jazyk zůstává Čechům na Moravě prostě tím komunikačním nástrojem, kterým se dorozumívají netoliko v řeči psané, nýbrž vůbec v jakékoli, která nenese nebo nemusí nést pečeť jasné důvěrnosti [...] (Davidová, Bogoczová, Fic... 1997, s. 140–141).

Przyznać należy, że u osób z niezbyt dobrą znajomością normy literackiej (co zdarza się równie często na Morawach i Śląsku, jak w Czechach) *spisovná čeština* przyjmuje postać zmodyfikowaną. Mówimy wtedy, że raczej tylko aspiruje do literackiej. „Zniekształcenie” SČ pod wpływem morawskich i śląskich gwar lokalnych jest w skali ogólnospołecznej bardziej zauważane niż modyfikacje spowodowane interdialektem czeskim (OČ). Różnica między regionami zachodnimi i wschodnimi polega, być może, na tym, że przeciętny użytkownik języka czeskiego z terenów morawskich i śląskich częściej dąży do tego, by wspomnianą *spisovnost* osiągnąć. Dla określenia „odmiany”, która powstaje w takiej sytuacji komunikacyjnej, wydaje się odpowiednim termin *čeština spisovně zamýšlená*, tzn. zaplanowana, zaprojektowana jako literacka, lecz nadal uwikłana w sieci nie-literackości, bez względu na dobre intencje mówiącego. Próby rozwiązania tego problemu dokonywali już J. Chloupek, F. Daneš, A. Jedlička i inni, zastanawiając się nad sensem wprowadzenia kolejnych pojęć: *uživatel spisovného jazyka*, a *nositel spisovné normy*. Na pytanie o to, czy dobre zamiary są wystarczające, językoznawca chyba powinien odpowiedzieć „nie”, choć dla socjolingwisty informacja, że użytkownik ję-

zyka świadomie zmierza do literackości, jest ważna. Takie pytanie zadaje sobie autorka pracy *Jazyk, norma, spisovnost*, Iva Nebeská, i – podobnie jak my – nie znajduje jednoznacznej odpowiedzi:

[...] za spisovný se v praxi považuje jazyk těch jeho uživatelů, kteří se vědomě o spisovný projev snaží; jestliže však je rozhodující záměr, jak potom posuzovat jazyk těch mluvčích, kteří spisovně mluvit chtějí, ale spisovný jazyk v plné míře neovládají [...]? (Nebeská 2003, s. 96).

Przedstawionej opozycji zachód *versus* wschód odpowiadają konkretne zjawiska językowe, traktowane z reguły jako czesko-morawskie (morawsko-śląskie) regionalizmy²¹. Podział ten jest oczywiście uproszczony i pełny uogólnień, z czego należy zdawać sobie sprawę, lecz pomimo tego trafnie wyraża różnice w systemie językowym: fonologiczne (np. obecność lub brak depalatalizacji typu *nebudete* *versus* *ňebuděte*, obecność/nieobecność udźwięcznienia międzywyrazowego lub asymilacji dźwięczności na styku morfemów, np. *tag jez, kubme*, wymowa grupy *sh* jako *sch*, względnie *zh*, wymowa typu *mňesto* x *mjesto*), słotwórcze (np. przyrostek *-ište* *versus* *-isko*), fleksyjne (np. (nie)zachowanie *-l* po spółgłosce w imiesłowach czasu przeszłego, np. (on) *usek, upad, řek, nes* *versus* *usekl, upadl, nesl, řekl*, czy nawet wzdłużenie poprzedniej samogłoski *šel, d'ekováł, viděl*), leksykalne (*uzel* *versus* *suk, prkno* *versus* *deska, truhlář* *versus* *stolař, vesnice* *versus* *d'ed'ina, púda* x *húra, pecka* *versus* *kostka, sundat* x *zd'elat, rosvítit* *versus* *rožnout, překážet* x *zavazet, kluhat* x *chromat, přijít* *díl* (*dýl*) x *později*)²².

²¹ Przez regionalizmy rozumiemy środki językowe, które w odróżnieniu od dialektyzmów są mniej wyraźne i terytorialnie mniej ograniczone i które są na ogół tolerowane w języku mówionym przez odbiorców z innych regionów kraju. Morawizm jako środek językowy typowy dla Moraw (ew. też dla czeskiego Śląska) stara się zdefiniować w swoim artykule Marie Krčmová (2010–2011), sygnalizując na wstępie, że termin ten, aczkolwiek często używany, nie jest nosicielem konkretnej treści rzeczowej, oraz zwracając uwagę na fakt, że o czechizmach/bohemizmach mniej się mówi, co oznacza, że właśnie język wschodniej części Republiki Czeskiej postrzegany jest jako nacechowany.

²² W przykładach używamy uproszczonej transkrypcji fonetycznej.

3. W poszukiwaniu ponadregionalnej czeskiej potoczności

Skoro *hovorová čeština* mieści się w ramach języka literackiego, a *obecná čeština* – sprowadza się do czeskiego/zachodniego interdialektu, to co w takim razie pełni rolę czeskiego języka ogólnego – mówionego? Języka, który wykazuje podobne cechy jak np. polszczyzna potoczna? Prawdopodobnie nie. Nie ma takiej jedynej odmiany występującej na całym obszarze ČNJ. Błędem byłoby jednak uważać sytuację ČNJ za zupełnie odosobnioną. Pewnym rozwiązaniem mogą być *běžně mluvená čeština* (BMČ), *běžně mluvený český jazyk* albo *běžná mluva*, do których odnosi się stwierdzenie, że łatwiej wykluczyć środki, które do tego typu kodu nie pasują, niż podać te, które stanowią jego istotę (Bogoczová 2012b, s. 77, za autorami: Daneš, Krčmová, Chloupek, Lubaš i inni). Jego znakiem jest ciągła zmiana i to, że nie da się go opisać w sposób, do jakiego jesteśmy w językoznawstwie (strukturalistycznym) przyzwyczajeni, ponieważ podczas próby przedstawienia jego normy, straciłby swą cechę najważniejszą – nieuchwytność.

Pewną charakterystykę BMČ źródła jednak podają. Jak zauważono powyżej, koncentrują się na tym, czym kod ten nie jest, i wykluczają elementy, których z reguły nie posiada. BMČ nie jest więc przeznaczona do przemówień, recytacji, mentorowania i prymarnie nie pełni funkcji estetycznych. Nie zawiera terminologii fachowej i „książkowych” środków stylu wyższego. Nie ma normy i na osi uzus – norma – kodyfikacja zdecydowanie bliższa jest uzusowi. Nie jest autonomiczną odmianą języka narodowego, którą można by umieścić na odpowiednim poziomie w hierarchii odmian i stylów ČNJ, ale jest zależna od zmiennych osobniczych: wieku użytkownika języka, wykształcenia, typu wykonywanego zawodu, zainteresowań itp.; od regionu, w którym występuje, sfery i typu komunikacji językowej. Zawiera elementy odmian i stylów, z którymi dana jednostka zetknęła się w ciągu swego życia: w domu, środowisku koleżeńskim i sąsiedzkim, w szkole, na studiach, w pracy, w małżeństwie itp. Cechuje ją więc wariabilność, dynamiczność i otwartość systemu.

Na poziomie fonetyczno-fonologicznym BMČ zauważamy wyraźną tendencję do wygodnej, niestarannej artykulacji, która, w zależności od konkretnego obszaru gwarowego regionów, przynosi za każdym razem inne, specyficzne rezultaty. Na przykład, w części zachodniej, zajmowanej przez OČ, wymowę samogłoski *i* zbliżoną do *e*, co jest przyczyną niedoręczności typu *Leňka³/liňka dŭvjery*, (v závo-dech zvítězily) *feňky³/Fiňky*, *strana ledová³/lidová*, *prezident Sloven-ska³/Slovinska³* itd., w części wschodniej np. wymowę *zme*, *na zhleda-nou*, *ezemeska* (SMS) lub dodawanie do przysłówków formantu *-ka* (*semka*), do przymków – *-va* (*kvuliva*, *kromjeva*, *skrzeva*), ale generalnie (niezależnie od regionu) można stwierdzić, że cechą ogólną BMČ jest nieprzestrzeganie iloczasu w wypadku samogłosek wąskich *i* oraz *û/ú*, szczególnie w końcówkach (w ostatnich sylabach), np. *prosim*, *nevim*, *ofcim*, *podobrim*, *s t'im uhlím*, *knedlík*, *holubum*, *bratrum*, *klu-kum* itp., nie mówiąc o morawskiej krótkiej wymowie (*moravská krátkost*) typu *blato*, *jama*, *rana*, *dat*, *cht'et*, *draha* (*dráha*) czy o laskiej utracie iloczasu w ogóle. Odwrotnym zjawiskiem jest długa wymowa samogłosek na końcu wyrazów przed pauzą, której towarzyszy nieraz specyficzna, rosnąca intonacja, np. *sme se rozhodovalí↑*, *do pond'elká↑*; *sme zavolali záchrankú↑* | *přijela do hodíní↑*, upraszczanie grup spółgłoskowych, np. *šveska*, *keri*, *říbek* itp. W zakresie morfologii fleksyjnej coraz bardziej popularną staje się forma *bysem* (zamiast *bych*) lub niewłaściwa pozycja klitycznych form czasownika posiłkowego, zaimków osobowych i zaimka zwrotnego, np. *sem byl na operaci*, *mi to vipadlo*, *se mñej krásñe*, *mi se nechce*; na poziomie składni/tekstu typowy jest brak przemyślanej, zorganizowanej budowy wypowiedzi, szczególnie niepoprawna jej segmentacja – pauzy wdechowe pojawiają się w nieodpowiednich miejscach, co niestety zauważa się także w mowie dziennikarzy, reporterów, np. *prezident Petro Porošenko potvrdil že na Ukrajinu dorazil* | *humanitárñi konvoj...*; *bohoslužba se nekonala* | *pouze na tomto místě ale take na mnoha dalších...* Dochodzi do wydzielania tematu wypowiedzi: *Zas ta Bartošová*. (v) *O ñi se pořát piše*; *O ñi se pořád mluví*. *O té Bílé*, lub zmiany szyku wyrazów: *tohle mi říká muj rozum selský*; *Jarda bil*

*bratr | můj | mlatší; nic mě nenapadá kloudního; tohle je můj názor | na tu věc; urwania wypowiedzenia, które kończy się często wyrazami nebo, jak(o), že (nevím co), či co (vlas(t)ně), np. (d)neska je zas horko že nevím↓; mě už to štvě jako~. Do semantyki takich tekstów można odnieść stwierdzenie, że eksponuje się w nich antropocentryczność, emocjonalność i nadmiarowość: powtórzenia, falstarty (Boniecka 2007, s. 73), słowa wypełniające czas potrzebny do sformułowania przekazu, nawiązania do przerwanej wątku. Do najczęściej notowanych wyrazów-waty należą: *prostě, vlas(t)ně, jako*; pojawiają się dźwięki hezytacyjne typu eee, ehm itp. Wypowiedzi są przez nadawców korygowane, powtarzane, uzupełniane, np. *musim se zara zaregistrovat; ten (rozsah) | to rospjetí je obrofské; peníze určené na ten start | ten rozjezd...*, co nieraz sygnalizują odpowiednie środki leksykalne: *tedy/teda, prostě, vlas(t)ně, totiž, spíš(e), nebo, či, raději, řeknu to takto, abych tak řekl, jak bych to nazval...*²³*

Podsumowanie

Choć sytuacja czeskiego języka narodowego jest zbliżona do sytuacji języka polskiego, to trudno w niej nie zauważyć pewnych znaków odmiennych. Stwierdzenie to odnosi się zarówno do samej substancji językowej (danych dialektologicznych), jak również do funkcjonowania języka (dialektów i gwar) w ogólnospołecznej przestrzeni komunikacyjnej. Za wyjątkową uważamy pozycję interdialektu czeskiego (*obecná čeština*) zajmującego szczególnie w części zachodniej kraju nieraz miejsce mówionej formy języka literackiego (*hovorová čeština*) lub potocznego (*běžně mluvená čeština*). Na uwagę zasługuje ocena zachowań językowo-komunikacyjnych przez użytkowników języka czeskiego w różnych regionach Republiki Czeskiej i ich zróżnicowany stosunek do języka literackiego (*spisovná čeština*). Pochopne

²³ Bogaty materiał językowy przynosi praca pod red. Světlý Čmejrkovej i Jany Hoffmannovej zatytułowana *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (2011), z której pochodzą niektóre podane powyżej przykłady.

i nieprawdziwe byłoby twierdzenie o pełnym ujednoliceniu ogólnonarodowej potoczności czeskiej; jej namiastką jest na razie *BMČ*, która wśród wielości odmian i stylów czeskiego języka narodowego nieustannie gubi się i równocześnie „odnajduje”, co potwierdza choćby podtytuł wspomnianej przez nas monografii *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*.

Literatura

- Bogoczová I., 2009, *Između idioma, jezika i stila (uvid u jezičnu situaciju na slavenskom, osobito češkom području)*, „Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja”, 21, nr 2, s. 35–45.
- Bogoczová I., 2012a, *Spisovná čeština: mezi mluveností a psaností*, „Časopis pro moderní filologii” 94, nr 1, s. 18–30.
- Bogoczová I., 2012b, *Czeska norma (nie)literacka w pinii (nie)językoznawców*, „Studia Slavica” XVI, s. 75–83.
- Bogoczová I., Fic K., Chloupek J., Jandová E., Krčmová M., Müllerová O., 2000, *Tváře češtiny*, Ostrava: Ostravská univerzita.
- Boniecka B., 2007, *Rzecz w jasności wypowiedzi*, [w:] *Potoczność a zachowania językowe Polaków*, red. B. Boniecka, S. Grabias, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, s. 73–88.
- Čmejrková S., 2011, *Distribuce jazykových variet: situace v psaném jazyce*, [w:] *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmannová, Praha: Academia, s. 46–51.
- Davidová D., Bogoczová I., Fic K., Hubáček J., Chloupek J., Jandová E., 1997, *Mluvená čeština na Moravě*, Ostrava: Ostravská univerzita.
- Dejna K., 2009, *Podstawowe pojęcia oraz terminy dialektografii i dialektologii* (przedruk artykułu z 1968 r.), [w:] *Karol Dejna: Wybór pism polonistycznych i slawistycznych*, red. S. Gala, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 71–74.
- Dunaj B., 2006, *Polszczyzna ogólna – polszczyzna regionalna*, [w:] *Od fonemu do tekstu*, red. I. Bobrowski, K. Kowalik, Kraków: Wydawnictwo LEXIS, s. 157–162.
- Furdal A., 1999, 2000, *Językoznawstwo otwarte*. Wrocław–Kraków–Warszawa: Ossolineum.
- Grabias S., 1997, *Język w zachowaniach społecznych*, II wyd., Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Handke K., 2010, *Dialektologia i inne nauki*, [w:] *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty sociolingwistyczne i etnolingwistyczne*, red. A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Fira, Katowice: Wydawnictwo UŚ, s. 14–17.
- Havlík M., 2011, *Poznámka k práci s přepisy mluvených projevů*, [w:] *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmannová, Praha: Academia, s. 13–17.
- Hlavsová J., 2012, *Diachronie a synchronie v historii české dialektologie*, [w:] *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*, red. S. Čmejrková, J. Hoffmannová, J. Klímová, Praha: Karolinum, s. 49–53.
- Kajfosz J., 2005, *Wstęp dla czytelnika polskiego*, [w:] *Podania i legendy Śląska Cieszyńskiego (Antologia)*, red. A. Drożdż, J. Kajfosz, A. Pieńczak, Cieszyn: Uniwersytet Śląski, Filia w Cieszynie, s. 17–23.
- Kloferová S., 2000, *Mluva v severomoravském pohraničí*, Brno: Masarykova univerzita.
- Krčmová M., 2010–2011, *Moravismus*, „Český jazyk a literatura” 61, nr 4, s. 163–170.
- Nebeská I., 2003, *Jazyk, norma, spisovnost*, II wyd., Praha: Univerzita Karlova.
- Nowowiejski B., 2010, *O przyszłości polskich gwar ludowych*, [w:] *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty sociolingwistyczne i etnolingwistyczne*, red. A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Fira, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 120–125.
- Příruční mluvnice češtiny*, 1995, red. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Rudnicka-Fira E., 2010, *Wprowadzenie*, [w:] *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty sociolingwistyczne i etnolingwistyczne*, red. A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Fira, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 11–13.
- Sierociuk J., 2010, *Język mieszkańców wsi czy gwara? Problem nie tylko teoretyczny*, [w:] *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty sociolingwistyczne i etnolingwistyczne*, red. A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Fira, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 123–125.
- Skudrzyk A., 2010, *Współczesny komunikacyjny status gwar ludowych*, [w:] *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty sociolingwistyczne i etnolingwistyczne*, red. A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Fira, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 137–139.
- Štěpán J., 2015, *Hovorová spisovná čeština*, „Bohemistika” XV, nr 2, s. 139–158.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, II wyd., Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.